

Сугейко Л.Г.

Борисенко Н.М.

Формування комунікативної та природознавчої компетентності учнів у процесі роботи над картинами-загадками

Розвиток національної системи початкової освіти вимагає розроблення ефективних підходів до змісту й методів формування компетентної гармонійної особистості. В умовах постійного збільшення обсягів навчального матеріалу учням дедалі складніше об'єднувати їх у цілісну картину, отже на зміну урокам, на яких традиційно переважає вивчення теоретичного матеріалу, мають прийти такі, де переважають методи формування системного мислення, позитивного емоційного ставлення до пізнання. Важливого значення набувають методи й прийоми стимулювання асоціативно-образного мислення (міжвидові мистецькі паралелі, аналогії, порівняння тощо), пошук учнями у змісті предмета особистісно-значущих смислів, співзвучних власному досвіду [3].

У контексті формування цих якостей особливого значення набуває вміння вчителя творчо використовувати можливості ілюстрацій підручника, як засобу формування навичок мислення та зв'язного мовлення учнів початкових класів. Ілюстративні матеріали підручника виступають одночасно як джерело навчальної інформації та естетичного сприйняття природи, так і джерело розвитку комунікативної та природознавчої компетентності учнів. Дослідження засвідчили, що учні розуміють ілюстрацію тоді, коли встановлено зв'язок предмета з образом або знаннями, які вже є в дитини. Практика доводить, що сприйманню ілюстрацій потрібно вчити, поступово підводити до їх розуміння. Але аналіз роботи вчителів початкової школи з розвитку зв'язного мовлення засвідчує, що запитання – це майже єдиний методичний прийом в арсеналі вчителя, що керує пізнавальною діяльністю учнів під час роботи з ілюстраціями.

Використання ілюстрацій та фотографій на сторінках підручника дозволяє вчителю виявити уміння учнів логічно мислити, аналізувати, абстрагувати, виділяти істотне, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та застосовувати набуті знання у нових умовах. Завдання покликані також розвивати творчу уяву, фантазію і мислення школярів. Образотворчі засоби наочності – фотографії мальовничих краєвидів, зображення поштових марок з флорою та фауною нашої Батьківщини, сюжетні малюнки та зображення цілісних об'єктів природи або їх частин – широко представлені у підручниках природознавства. Це роботи І.Айвазовського, К.Білокур, К.Богаєвського, І.Бродського, С.Васильківського, В. Васнецова, Ван Гога, П.Волика, М.Глуценка, О.Кульчицької, В. Куша, О.Кваші, П.Левченка, В.Титаренка, І.Труша, С.Шишка та ін.[1]. Значне місце посідають такі види роботи з ілюстраціями як: аналіз зображень природних об'єктів, висловлення вражень від споглядання зображень рідної природи, вміння милуватися краєвидами тощо. Наприклад, завдання «роздивись та поясни», «роздивись і розкажи», «склади розповідь за малюнком» є традиційними і вимагають від вчителя чіткого дотримання послідовності роботи з ілюстрацією, а саме:

- впізнання окремих предметів, що складають «сюжетне ядро» всієї ілюстрації (предметний аналіз);
- виділення місцезнаходження кожного предмета в загальному плані (просторовий і кількісний аналіз);
- встановлення зв'язків між основними предметами (дієва стадія);
- другорядний аналіз, тобто виділення деталей ілюстрації: освітлення, тло, настрій та ін., які доповнюють синтез і забезпечують усвідомлення всього сюжету (якісний аналіз).

Окрім традиційних зображень, у підручниках природознавства мають місце картини-загадки (роботи Дональда Раста, Юрія Соломка).

Картина-загадка, або чарівний малюнок, – це реалістичне, композиційно й логічно завершене зображення, в якому сховане інше зображення, ледь помітне, що передається автором (художником), як чари природи, магія тощо. Приховане зображення не є другорядним, а вплітається в канву (сюжет) творчого задуму автора, і є взаємопов'язаним зображенням, яке доповнює і розкриває суть одне одного.

Чарівні малюнки завжди викликають великий інтерес у дітей, але є складними для вчителя з методичної точки зору. Пропонуємо застосовувати під час роботи над картиною різноманітні пізнавальні завдання.

Завдання на сортування: під час розгляду картини учні повинні навчитися знаходити в зображенні відповіді на поставлені запитання; розповідати в запропонованій послідовності все про об'єкт, що зображений на малюнку; визначати його істотні ознаки тощо.

Завдання на порівняння у формі зіставлення і протиставлення: пізнавальна сутність порівняння полягає у пошуку таких відношень зображених об'єктів, як подібність і відмінність.

Завдання на використання аналогії як засобу перенесення способу дії: вони являють собою судження про властивості одного предмета на основі його подібності до інших. Учні мають навчитися знаходити спільні для обох предметів ознаки, виявляти істотні ознаки.

Завдання на класифікацію предметів і явищ навколишнього світу: вимагають віднесення поодиноких об'єктів чи явищ до відповідного ряду або класу, що передбачає перехід від чуттєвих форм мислення до словесно-логічних.

Завдання на виділення головного: сортування матеріалу за певними ознаками (складністю, значущістю); складання плану до розповіді за малюнком; виділення головної думки; схематизація; виділення істотних подібних і відмінних ознак явищ і предметів.

Складання текстів реалістичного характеру: навчання учнів складати описові розповіді за картиною (фіксація об'єктів та їх взаємодія, опис об'єктів, опис зображеного з використанням аналогій, поетичних образів, метафор, порівнянь, складання римованих текстів за змістом картини).

Складання текстів фантастичного (казкового) характеру: завдання такого типу мають на меті навчити учнів складати розповіді фантастичного змісту за мотивами зображеного на картині (фантастична розповідь про об'єкти та їх перетворення у просторі або часі, розповіді від імені об'єкту, казка за мотивами зображуваного на картині, римовані тексти фантастичного характеру).

Описи на основі можливого сприйняття об'єктів різними органами чуття: навчання учнів складати тексти на основі можливого сприйняття картини різними органами чуття (вміння уявити звуки, колір, форму, температуру, вологість, просторове розміщення, розмір зображеного предмета).

Складання загадок і метафор за змістом картини. У процесі виконання завдань такого типу формується вміння складати загадки про зображувані об'єкти, використовуючи для цього відомі алгоритми (шаблони) [4, с.71].

Наведемо декілька порад вчителям, як організувати пізнавальну діяльність учнів під час роботи над картинами-загадками на прикладі нашого співвітчизника, талановитого художника Олега Шупляка. Його картини-загадки можуть навчити дитину придивлятися до навколишнього світу і помічати красу в природному оточенні, бачити завуальоване, приховане. Популярність художнику принесли картини з подвійним змістом, які він називає слов'янським словом «двовзори». Ці полотна особливі своїми прихованими образами: вдивляючись у традиційний пейзаж, раптом виявляєш, що хатини – це очі людини, а пагорби перетворюються на брови, за осінніми листками бачиш пташку, а за

солом'яними стріхами та маленьким пастушком – обличчя Тараса Шевченка. Картини опису природи («Окриленість», «Дві пташки») можна знайти на сайті художника [2].

Опис картини – найскладніша форма твору і вивчається за програмою у 3, 4 класах. Учні описують картину за запитаннями, виділяючи, по-перше, тему картини, передають загальне враження, що на ній зображено; по-друге, її композицію, передній план, задній план, розташування предметів, деталей, окремих ознак; по-третє, дійових осіб, дії, події, якщо вони відбуваються, і, насамкінець, головну думку, «настрій» картини, підбиваються підсумки, робиться узагальнення, висновок.

Текст-опис не має сюжету, відсутні в ньому події та дійові особи. Художній опис – це образний опис. Він має вплив на уяву людини, на світ її почуттів, образних асоціацій. Учень набуває навичок визначати час і місце події, вчиться знаходити потрібні слова для опису пейзажу, встановлювати зв'язок між пейзажем і героями картини, пояснює цей зв'язок.

Пропонуємо інтегрований урок розвитку зв'язного мовлення у 4 класі з теми **«Твір-опис з елементами роздуму за картиною-загадкою Олега Шупляка «Дві пташки».**

Мета уроку: навчити учнів складати художні описи з елементами роздуму за картиною; розвивати уяву, спостережливість, мислення, інтуїцію; формувати вміння оцінювати, систематизувати побачене, зіставляти і порівнювати, робити висновки; виховувати любов до живої природи, розвивати спостережливість, бути небайдужим, співпереживати і допомагати птахам.

Хід уроку

1. Підготовчий етап.

Під час підготовки до уроку можна запропонувати учням поспостерігати за птахами восени за їхніми поведками, скласти усний опис

побаченого; прочитати книгу, познайомитися з матеріалами підручника «Природознавство» про зимуючих птахів.

Орієнтовані запитання і завдання для бесіди.

1. Які оповідання про птахів ви читали?
2. Як потрібно ставитися до птахів?
3. Як до птахів ставляться герої оповідань?
4. Опишіть птахів (усно).

2. Повідомлення теми і мети уроку.

Діти, чи замислювалися ви, чому Осінь зветь чарівницею? Які дива вона творить? Погляньте у вікно. Неначе невидимий художник розмалював усе довкола, а може, то пройшов чарівний різнокольоровий дощ? Кожна краплинка, впавши на листочок, пофарбувала його у свій колір – червоний, жовтий, багряний, помаранчевий, рудий, бурий, коричневий, буряковий... Ткаля-майстриня жовто-зеленим килимом застелила землю. Диригент пташиного хору зібрав на дротах і гілках дерев усіх своїх співаків для останнього у цьому році бучного концерту.

У природі щомиті відбувається безліч див – грандіозних і ледь помітних. Уміти бачити їх – велика майстерність і справжній талант. А ви вмієте помічати чари природи? До нашого вернісажу завітав незвичайний гість: він уміє не лише бачити магію природи, а й передавати її, мов справжній чарівник (демонстрація портрета О.Шупляка).

Митець художніх див

Знайомтесь – наш співвітчизник, талановитий художник, учитель дитячої художньої школи і трохи чарівник – Олег Шупляк. Про його картини пишуть світові видання, а виставками захоплюються у різних куточках планети. Олег Ілліч народився на Тернопільщині, де живе і працює й донині.

З дитинства він умів придивлятися до навколишнього світу і помічати красу й незвичайність в усьому: в схилених до води вітах верби, що розвіваються на вітрі, мов шовкове волосся русалки, в дзеркальному

плесі ставка, на якому танцюють з деревами хмари... Йому здавалося, що природа грає з людьми у цікаву гру «Придивися, що сховано?». Юного художника так захопила ця гра, що він і сам долучився до неї й почав малювати **картини – загадки**, де в одному зображенні сховане інше, а то й кілька.

Художник реалістично (тобто так само, як це є у житті) промальовує всі деталі, передає кольори і відтінки, форму і розмір зображень видимого (не прихованого) плану. Тож, якщо ми навіть не помітимо приховане зображення, то основне від цього не постраждає, а залишиться композиційно й логічно завершеним. Водночас обидва зображення – взаємопов'язані, доповнюють і розкривають суть одне одного. У цьому й оригінальність творчого хисту митця.

Сьогодні майстер художніх див пропонує і вам, друзі, помилуватися чарами Осені й пограти в його улюблену гру «Придивися, що сховано?».

3.Бесіда за картиною з метою узагальнення спостережень учнів.

1. Що ви бачите на картині? Розгляньте її уважно.
2. Як ви гадаєте, що відчуває пташка? Чи була не змерзла?
3. Пригадайте, які птахи відлітають з України на зиму, а які залишаються.
4. Що подарувала чарівниця Осінь самотній пташці?
5. Який листочок став грудкою? А який крильцем? А хвостиком? А що стало дзьобиком, оком?
6. Як ви гадаєте, що розповість пташка новому другу?
7. Яку пісеньку заспіває?
8. Чим вони схожі? Чи потоваришують?
9. Які фарби використав художник, щоб майстерно відтворити це на полотні?
10. Яке зображення одразу впадає в око? А яке приховане?

4.Складання плану майбутнього твору.

(Цей вид роботи можна запропонувати учням виконати самостійно. Після її завершення кілька учнів зачитують свій варіант плану). Один із варіантів може бути таким:

План

1. Пізня дощова осінь.
2. Змокла пташка на гілці.
3. Чари осені перетворили листочки на птаха.
4. Осінь виконала бажання пташечки.
5. Радість та подяка пташки за нового друга.

5. Мовленнєва підготовка до написання твору.

Види робіт

1. Словникова робота

Пізня осінь, чарівниця-Осінь, темне, сіро-блакитне небо, срібне намисто, пожовклі, сухі листочки, пташка з настовбурченим пір'ям, крапельки дощу, теплі краї, новий товариш.

2. Складання загадки за ознаками

Алгоритм: обрання об'єкту, знаходження спільного та відмінного, встановлення взаємодії, об'єднання частин загадки.

Листочок

На що схоже ?	Встановлення взаємодії	Відмінності
Пташка	але не	не співає
Метелик	але не	крилець не має

Як метелик, але крилець не має, як пташка, але не співає, чекає вітерця, тільки тоді літає.

3. Складання окремих речень, частин тексту.

4. Робота над заголовком.

5. Добір (або уточнення) найвлучніших слів і виразів до кожного пункту плану тощо..

6. Колективне складання тексту-опису з елементами роздуму за картиною –загадкою «Дві пташки».

7. Написання твору за опорними словами.

Перед написанням твору вчитель активізує знання учнів про структуру тексту, про дотримання абзаців, надає індивідуальну допомогу.

8.Перевірка творів. Прослуховування зразків творів та їх аналіз.

Дві пташки

Пізня осінь. Небо темне, сіро-блакитне, здається зараз піде дощ. Гілки на деревах майже голі, лише звисають дощові краплини, мов срібне намисто. Кілька пожовклих, сухих листочків якимось дивом іще утримались на гілці. Серед них сидить пташка зі змоклим настовбурченим пір'ям. Їй холодно, вона сумує за теплим літом. Більшість її друзів, з якими так весело співали влітку, вже відлетіли в теплі краї.

Сумно й самотньо пташці. Просить вона у чарівниці Осені, щоб подарувала їй нових друзів. І раптом сталося диво! Чари Осені перетворили листочки на птаха. Багряний листочок став грудкою, бурий – крильцем, а рудий листочок став хвостиком, дзьобиком став маленький, скручений, сухий листочок, на якому залишилася крапелька дощу, що стала оком для птаха.

Зраділа пташці! Дякує вона Осені-чарівниці. Тепер їй не самотньо. Можна й поспівати разом, і розповісти про тепле літечко, і потоваришувати. Так Осінь виконала бажання пташечки, а художник майстерно відтворив це на полотні.

9.Підсумок уроку.

Яке враження справила на вас картина-загадка О.Шупляка «Дві пташки»? Спробуйте самостійно створити свою картину-загадку, де героями були б зимові явища природи, які викликають у вас асоціації з чарами, новорічними святами.

Сподіваємося, що такі види роботи над картиною-загадкою стануть у нагоді вчителям, адже вони сприяють формуванню в учнів образного мислення, спонукають до саморозвитку, залучають їх до відтворення творчих дій, розвивають прагнення шукати оригінальне вирішення

мистецьких задумів, є джерелом розвитку комунікативної, природознавчої компетентності учнів початкової школи.

Література

1. Грущинська І.В. Природознавство: підруч. для 4 кл. [підручник] / І.В. Грущинська. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2015. – 191 с.: іл.
2. Картини-двозори Олега Шупляка [текст з екрану] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/znayomtesj-ukrayinsjkyu-saljvador-da>
3. На допомогу вчителю початкових класів. 4 клас: для загальноосвіт навч. заклад. України. [мет. рекомендації Міністерства освіти і науки України про викладання навчальних предметів у початковій школі у 2016 / 2017 навчальному році] / – К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. – 144 с.
4. Сходишками творчості. Методика ТРВЗ в початковій школі / автори – упорядники О.В.Лесіна, В.О. Телячук. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 112 с.

